

Ska strängare straff dömas ut vid återfall?

Allmänhetens inställning till återfallsstraff enligt en nationell vinjettstudie¹

Av Kristina Jerre²

Abstract

*The principle of punishing repeat offenders more severely is widespread. A recurring justification in the public debate for this principle is that »public sentiment« demands harsher punishments for recidivists. In this study survey participants are asked to propose appropriate sanctions for five different criminal cases described in vignettes. The offender in each case is described as either having or not having previous convictions. There is little difference in the sanctions given to previously convicted and non-convicted offenders. According to the results, »public sentiment« does not come across as sufficiently homogeneous, on its own, to legitimize a system where repeat offenders are systematically and consistently punished more severely than offenders with no previous convictions. If we are to justify enhanced punishments for repeat offenders, we should seek a more solid basis for doing so than simply relying on routine referrals to public opinion.**

Ända sedan 1800-talet har strafflagstiftningen i Sverige innehållit återfallsregler. Oavsett vilken straffteoretisk grund som har varit rådande så har tidigare brottslighet haft en straffskärpande verkan (Aspelin & Lundqvist 1987). Argumenten för regleringarna har varierat, men sedan 1980-talet har återfallsstraff framförallt motiverats med olika hänvisningar till någon form av allmänt rättsmedvetande.

Enligt den fängelsestraffkommitté (SOU1986:14) och den proposition (prop. 1987/88:120) som lagt grunden för dagens straffsystem måste tidigare brottslighet beaktas i påföljdsbestämningen eftersom det har betydelse för förtroendet för systemet. Att återfall ges betydelse vid påföljdsbestämningen motiveras i fängelsestraffkommitténs utredning (s.72) med att det borde uppfattas som naturligt och rimligt av allmänheten. I propositionen hänvisas det till allmänna rättviseföreställningar, när det beskrivs hur en straffsättning för en person som döms

* Title in English: *Harsher punishments for repeat offenders? The public's opinion according to a Swedish vignette study*

för första gången bör följas av en gradvis straffskärpning ju fler brott personen döms för.

I slutbetänkandet till den straffnivåutredning som tillsattes under 2007 (SOU 2008:85) framhålls argument om att samhällets tolerans för det brottsliga beteendet minskar i och med återfallet. Genom möjligheten att skärpa straffet utöver brottets straffvärde kan denna minskade tolerans uttryckas. Enligt samma utredning är inte syftet med straffet att det ska ha någon reparativ funktion, dess funktion är »enbart att förorsaka den dömde ett visst mått av obehag för att markera samhällets avståndstagande från den brottsliga gärningen« (ibid. s. 307).

Det finns dock problem med att motivera återfallsstraff inom den proportionalitetsprincip som dagens system är uppbyggt enligt. Jareborg och Zila (2007) uttrycker det så att proportionalitetsprincipen är en bestämmande princip och rättsvisan kräver att »två lika klandervärda gärningar tilldelas lika stränga straff« (s. 67). Durling (2005) påpekar att en straffskärpning på grund av tidigare brott ofrånkomligt innebär ett avsteg från denna princip. Hon menar dock samtidigt att en strikt tolkning av proportionalitetsprincipen, det vill säga att tidigare brottslighet inte alls beaktas i påföljdsbestämningen, troligen inte skulle accepteras av allmänheten vilket i sin tur leder till legitimitetsproblem. Även om det allmänna rättsmedvetandet inte kan motivera ett helt systems utformning, anser Durling det rimligt att *små* avsteg från proportionalitetsprincipen kan göras med hänvisning till det allmänna rättsmedvetandet (ibid. s. 113).

»Det allmänna rättsmedvetandet« har alltså framhållits som motiv och legitimeringsgrund för kriminal- och straffrättspolitiska förslag och reformer allt sedan 1980-talet (Andersson 2002). Vad som dock alltfjämt lyser med sin frånvaro är en beskrivning av vad som avses med det allmänna rättsmedvetandet när det refereras i kriminal- och straffrättspolitiska sammanhang. Är det ett allmänt rättsmedvetande i form av en omätbar nationalpräglad folksjäl eller ett Durkheimskt (1893/1933) »common conscience« som avses? Det vill säga ett rättsmedvetande som enligt Axberger (1996) inte kan mätas, bara »kännas av«? Eller är det ett så kallat »reduktionistiskt rättsmedvetande« som man hänvisar till (Victor 1981)? Ett rättsmedvetande som utgörs av individers samlade direkta åsikter i en fråga. Ett rättsmedvetande som, till skillnad från det mer metafysiska, är empiriskt mätbart. Oavsett vilken typ som avses så saknas det också ofta beskrivningar av hur man gått till väga för att avläsa och konkretisera innehållet i det allmänna rättsmedvetandet. Detta kan tyckas anmärkningsvärt med tanke på den betydelse det allmänna rättsmedvetandet har fått i den kriminal- och straffrättspolitiska retoriken (se exempelvis prop. 1984/85:100 s.18, prop. 1985/86:100 s. 26 samt SOU 2013:7 s.61). I denna artikel görs antagandet att det är individers mätbara, inte gemensamma »avkända«, åsikter

och inställningar som avses när hänvisningar görs till det allmänna rättsmedvetandet. Det är inte ovanligt att opinionsinstitut anlitas för att undersöka stödet för vissa politiska förslag eller beslut.³ Det får därför anses som ett rimligt antagande att det mätbara rättsmedvetandet har stor betydelse för dem som har till uppgift att utforma en kriminalpolitik som uppfattas som rätt och rättvist av medborgarna.

Faktum är dock att det (vid sidan om opinionsundersökningar) finns få nationella empiriska undersökningar av allmänhetens inställning till straff. Detta gäller såväl inställningen till straff i allmänhet som till den specifika frågan om återfallsstraff. Detta är något som Tamburrini (2010) framhöll i sin rapport »Hårdare straff för återfall? En granskning av den etiska argumentationen«. Tamburrini menade att:

»... påståendet att återfallsstraff är förankrade i det vida samhället helt saknar empiriskt underlag. Det finns för närvarande ingen kartläggning av den allmänna synen på återfallsbrottslighet, åtminstone när det gäller att beivra den genom hårdare påföljder [...] Straffutredningens starkaste skäl för skärpta straff för återfall saknar med andra ord både relevans och verklighetsförankring. Så länge gedigna sociologiska undersökningar av människors attityder till recidivistfenomenet saknas kommer därför misstanken att kvarstå att de kriminalpolitiska förslagen som grundas på dem baseras på politiska slogans, snarare än på vetenskapligt grundad evidens« (s.28).

Föreliggande studie, som den hittills enda i sitt slag i Sverige, utgör alltså ett bidrag till de hittills fåtaliga empiriska underlag, på vilket hänvisningar till allmänhetens inställning till återfallsstraff kan baseras.

I denna studie presenteras resultaten från en enkätundersökning där ett slumpmässigt urval av drygt 1000 personer i Sverige har fått ange vilka påföljder som bör dömas ut för fem olika brottsfall. Brottsfallen, fyra våldsbrott och ett narkotikabrott, beskrevs i vinjetform i en postenkät. I hälften av vinjetterna beskrevs gärningspersonen som tidigare dömd, och i den andra hälften som icke tidigare dömd. Frågan är om, och hur, de påföljder som enkätmedtagare angett skiljer sig åt beroende på om gärningspersonen beskrivits som icke tidigare dömd eller ej.

Allmänhetens inställning till återfallsstraff enligt några tidigare studier

Att allmänhetens inställning till återfallsstraff inte är tillräckligt kartlagd är en standpunkt som Tamburrini (2010) delar med internationella forskare på området (se t.ex. Spiranovic et al. 2012, Roberts & Hough 2011). En del studier har ändå gjorts i ämnet. Här presenteras några av dem.

Svenska studier har gett motstridiga resultat

I en intervjuundersökning med ett par hundra⁴ personer i Malmö (Bondeson 1976) ställdes frågan om vilken påföljd två gärningspersoner som begått samma

brott skulle få. Den ena gärningspersonen beskrevs som tidigare straffad, medan den andra inte hade blivit dömd tidigare. Deltagarna fick veta att en domstol skulle ha dömt ut ett fängelsestraff på 6 månader till den ena och ett straff på 1 år till den andra, men de fick inte veta vilken av gärningspersonerna som fick vilket straff. På frågan om vem som borde få vilken påföljd angav 41 procent att den tidigare dömda skulle få det strängare straffet. Detta motiverades med att återfallsförbrytare skulle ha strängare straff. En något större andel (45 procent) svarade att båda personerna borde få samma straff. Motiveringen var »lika straff för lika brott« och att »det skulle råda likhet inför lagen«. Enligt Bondeson visade resultaten på en diskrepans mellan domstolspraxis och allmänhetens inställning när det gäller huruvida tidigare brottslighet skall motivera strängare straff. På den mer principiellt formulerade frågan om vilka omständigheter som domstolen främst bör ta hänsyn till i påföljdsvalet svarade 73 procent »brottets art« och fem procent angav »tidigare brott«. Detta tolkade Bondeson som att straffskärpning på grund av tidigare brottslighet endast stöds av en minoritet av allmänheten och att dess rättsmedvetande därför inte håller för att legitimera denna praxis.

I en enkätundersökning genomförd 1994 instämde 83 procent av de drygt 1 200 deltagarna i påståendet att »Återfallsbrottslingar bör bestraffas strängare än förstagångsbrottslingar« (Axberger 1996). I samma enkät ombads deltagarna att läsa korta beskrivningar (vinjetter) av åtta olika brott. I dessa vinjetter angavs vilken påföljd gärningspersonen skulle ha dömts till av en domstol. Deltagarna skulle sedan på en 13-gradig skala ange hur sträng eller lindrig de uppfattade den utdömda påföljden. I vinjetterna varierades det huruvida gärningspersonen tidigare dömts för brott eller ej. Ett återkommande mönster var att den utdömda påföljden generellt uppfattades som (i genomsnitt) 0,9 grader lindrigare av dem som fått läsa en vinjett där gärningspersonen beskrivits som tidigare dömd än av dem som fått ta ställning till en vinjett med en icke tidigare dömd gärningsperson. Om en genomsnittlig skillnad på 0,9 grader på en 13 gradig skala skall tolkas som stor eller liten är inte givet. Axberger menade dock att eftersom riktningen på skillnaderna var regelmässig skulle resultaten tolkas som att principen om återfallsstraff har ett gediget stöd i det allmänna rättsmedvetandet.

Ett urval av anglosaxiska studier

Principen att tidigare dömda personer ska dömas till strängare straff än icke tidigare dömda återkommer inte bara historiskt utan också världen över. Roberts (2008b) beskriver den som lika regelmässig som proportionalitetsprincipen: »[t]hese two concepts – proportionality and the recidivist premium – are fundamental to community conceptions of legal punishment« (s.478). Han menar vi-

dare att allmänheten, enligt tidigare studier (se Roberts 2008a), stöder denna straffprincip.

Studier har visat att när ett brott har begåtts av en tidigare dömd person så uppfattas både gärningspersonen (Jacobson, Kirby & Hough 2011) och brottet i sig (Klein et al. 1983) som mer klandervärt än om det hade begåtts av en icke tidigare dömd person. På frågan om vilka faktorer som skulle kunna rättfärdiga att ett icke-frihetsberövande straff (community order) döms ut för ett relativt allvarligt våldsbrott, så har det visat sig att just frånvaron av tidigare registrerad kriminalitet var den mest framträdande faktorn (Roberts & Hough 2011).

När undersökningsdeltagare själva har fått ange vilka påföljder som bör dömas ut, så anger de signifikant längre fängelsestraff när de får veta att gärningspersonen begått brott tidigare (Finkel et al. 1996). En gärningsperson behöver inte ha en särskilt lång brottshistoria bakom sig för att det ska påverka valet av påföljd. I en sådan studie (Roberts et al. 2009) där deltagarna ombads ange påföljd för ett våldsbrott så dömde 11 procent ut frihetsstraff när gärningspersonen beskrevs som icke tidigare dömd. För en gärningsperson med två tidigare domar dömde 65 procent ut ett frihetsberövande straff och till en gärningsperson med fyra tidigare domar dömde 83 procent ut frihetsstraff. Det första återfallet hade alltså störst påverkan på valet mellan att döma ut ett frihetsberövande straff eller ej. Samma mönster återkom när det gällde längden på de föreslagna fängelsestraffen. För gärningspersonen utan tidigare domar dömdes i snitt 6 månaders fängelse ut. Medianstraffet för en gärningsperson med två tidigare domar var dubbelt så långt, det vill säga 12 månader. Med fyra domar i bagaget var medianlängden på de utdömda fängelsestraffen fortfarande 12 månader. Hur lång tid det gått mellan återfallen spelade mindre roll än antalet domar.

Metoden i Roberts et al., studie (2009) liknar metoden i den svenska undersökning vars resultat presenteras i föreliggande artikel. Likheterna består i att brottsfallet beskrivits i vinjetform, att gärningspersonen antingen beskrivits som tidigare dömd eller icke tidigare dömd samt att deltagarna själva fått ange de påföljder som de finner lämpliga.

Utifrån detta är det en rimlig förväntan att också deltagarna i denna svenska undersökning har angivit ett fängelsestraff i högre grad, och att de anger generellt längre fängelsestraff, när gärningspersonen beskrivits som tidigare dömd än icke tidigare dömd.

Metod

I denna artikel jämförs de påföljder som dömts ut för brott begångna av en tidigare dömd gärningsperson med de påföljder som dömts ut för samma brott begånget av en icke tidigare dömd. Datamaterialet är insamlat inom ramen för ett nor-

diskt samarbetsprojekt om allmänhetens inställning till straff. Projektet har resulterat i ett antal publiceringar, både nationella (Sverige: Jerre 2014a, Jerre 2014b, Jerre 2013, Jerre 2013a, Jerre & Tham 2010, Danmark: Balvig 2010, Island: Gunnlaugsson 2010, Norge: Olaussen 2013) och gemensamma (Balvig et al. 2015, Balvig et al. 2010).

Det svenska materialet

Under 2009 skickades 3 000 enkäter ut till ett slumpmässigt urval av 18-74 åringar i Sverige. Endast 1 057, det vill säga 35 procent av enkäterna returnerades ifyllda.⁵ De svarande som grupp var dock representativa mot befolkningen med avseende på kön och geografisk spridning. Äldre blev dock något överrepresenterade, medan de med grundskola som sista utbildning blev något underrepresenterade (resultat och slutsatser förändras dock inte när data viktats för ålder och utbildning, se vidare Jerre & Tham 2010).

Analyserna baseras på svaren från dem, som i enlighet med instruktionerna i enkäterna (se nedan), angivit max två påföljder för varje brottsfall. Detta ger ett internt bortfall som varierar mellan 9-14 procent för de olika brottsfallen.

Enkätens utformning⁶

Postenkäterna som skickades ut innehöll vinjetter av sex olika brottsfall. Deltagarna ombads att från en lista med nio olika påföljdstyper ange vad de ansåg vore lämpligt att döma ut i respektive fall. De ombads även specificera hur omfattande dessa påföljder borde vara. De påföljdstyper som deltagarna hade att välja mellan var böter, villkorlig dom/skyddstillsyn, samhällstjänst, övervakning med elektronisk fotboja, fängelse, behandling av gärningspersonen, medling och ekonomisk kompensation till brottsoffret. I instruktionerna till enkäten angavs att deltagarna fick ange max två påföljder för varje brott, men att ett (1) påföljdsalternativ var tillräckligt. För några av påföljderna kunde omfattningen anges i form av givna tidsintervaller. För fängelsestraff gavs följande tidsintervaller:

- under 2 månader, 2-5 månader
- 6-11 månader
- 1 år-1 år och 11 månader
- 2 år-2 år 11 månader
- 3 år-4 år 11 månader och
- 5 år eller mer

Av de sex brottsvinjetterna ingår endast fem i denna studie.⁷ De brott som beskrevs i dessa fem vinjetter var:

- ett fall av *relationsvåld* med påföljande vårdkrävande skador
- ett fall av *narkotikasmuggling* där en person smugglar in 250 gram heroin
- ett fall av *butiksrån* där gärningsmannen under upprepade knivhot tvingar expediten att öppna kassaskåpet
- ett fall av *våldtäkt* mellan ytligt bekanta under en konferens på ett hotell
- ett fall av *gatuvåld* mellan obekanta med allvarliga skador i ansiktet som följt

Åtta olika varianter av enkäten skickades ut. I en av enkätversionerna beskrevs gärningspersonen som tidigare dömd i samtliga brottsvinjetter. Inte i någon enkätversion, däremot, beskrevs gärningspersonen som icke tidigare dömd i samtliga vinjetter.⁸ Svarefrekvensen för varje enkätversion varierade mellan 33 och 40 procent. Det var inga skillnader med avseende på kön, ålder eller utbildning mellan de deltagare som fått de olika enkätversionerna.

I tablå 1 redovisas de olika beskrivningarna av gärningspersonerna samt antalet insamlade enkäter där deltagarna i enighet med instruktionerna angett en eller två påföljder. Som synes varierar både typen av brott som gärningspersonen tidigare dömts för och antalet gånger personen har blivit dömd tidigare. Det framgår inte i vinjetterna vilka påföljder som dömdes ut vid de tidigare domarna.

Tablå 1. Antal besvarade enkäter där gärningspersonen beskrivits som icke tidigare dömd respektive tidigare dömd, samt vad den tidigare dömda gärningspersonen tidigare dömts för

	Icke tidigare dömd	Tidigare dömd		
Relationsvåld	458	486 »Gp dömdes för ett år sedan för att ha knuffat omkull offret och sparkat henne på benen.«		
Rån	465	478 »Gp har straffats en gång tidigare för rån.«		
Våldtäkt	244	252 »Gp är straffad en gång tidigare för sexuellt ofredande.«	230 »Gp är straffad en gång tidigare för försök till våldtäkt.«	227 »Gp är straffad en gång tidigare för stöld.«
Gatuvåld	451	455 »Gp har straffats en gång tidigare för våldsbrott.«		
Narkotikasmuggling	504	494 »Gp har dömts tre gånger tidigare för narkotikasmuggling«		

Resultat

De påföljder som deltagarna har angivit jämförs på olika sätt. För det första jämförs hur stor andel som svarat att påföljden bör omfattas av ett fängelsestraff. Därefter jämförs hur långa fängelsestraff deltagarna angivit. Avslutningsvis jämförs vilka icke frihetsberövande påföljder som deltagarna valt att döma ut.

Anger fler deltagare fängelse när gärningspersonen har dömts tidigare?

Oavsett hur gärningspersonen beskrivits så har majoriteten av de svarande ansett att påföljden bör omfattas av ett fängelsestraff för samtliga brottsfall. I samtliga fall har också en större andel angivit fängelse när gärningspersonen dömts tidigare än när gärningspersonen inte dömts tidigare. Det är dock endast i fallen med relationsvåld och gatuvåld som skillnaden kan anses vara statistiskt signifikant. I fallet med relationsvåld har 59 procent angivit ett fängelsestraff när gärningspersonen inte dömt tidigare och 70 procent när gärningspersonen beskrivits som tidigare dömd. I gatuvåldsfallet har 63 procent angivit ett fängelsestraff när gärningspersonen beskrivits som icke tidigare dömd och 71 procent när gärningspersonen beskrivits som tidigare dömd och (tabell 1).

I våldtäktsfallet varierades enkäterna så att den tidigare dömda gärningspersonen antingen dömts för sexuellt ofredande, försök till våldtäkt eller stöld tidigare (se tablå 1). I tabell 1 har samtliga enkäterna med tidigare dömda gärningspersoner slagits ihop, oavsett vilket brott personen dömts för tidigare. Enligt tabell 1 är det ingen skillnad i hur stor andel som angivit fängelse i fallet med våldtäkt. Sett till samtliga varianter av våldtäktsfallet så var det endast när gärningspersonen beskrivits som tidigare dömd för sexuellt ofredande som skillnaden närmade sig statistik signifikans, i dessa fall var det 91 procent som angav fängelse⁹ (ej i tabell).

Resultaten pekar alltså inte på att deltagare som fått bedöma en tidigare dömd gärningsperson systematiskt angett ett fängelsestraff i mycket högre grad än de som har fått bedöma en icke tidigare dömd gärningsperson.

Tabell 1. Andel (%) enkättagare som angivit fängelse respektive icke-frihetsberövande påföljd för fem olika brott, uppdelat på om gärningspersonen beskrivits som icke tidigare dömd (Deb), eller som tidigare dömd (Rec).

	Relationsvåld		Rån		Gatuvåld		Våldtäkt		Narkotikasmuggling	
	Deb n=458	Rec n=486	Deb n=465	Rec n=478	Deb n=451	Rec n=455	Deb n=244	Rec n=709	Deb n=504	Rec n=494
Fängelse	59 ¹	70 ²	78	82	63 ³	71 ⁴	84	86	79	82
Icke frihetsberövande påföljd	41	30	22	18	37	29	16	14	21	18
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

1. Mellan 54 och 63 procent med ett 95-procentigt konfidensintervall.
2. Mellan 66 och 74 procent med ett 95-procentigt konfidensintervall.
3. Mellan 60 och 67 procent med ett 95-procentigt konfidensintervall.
4. Mellan 68 och 75 procent med ett 95-procentigt konfidensintervall.

Anger deltagarna längre fängelsestraff när gärningspersonen dömts tidigare?

I tre av fem brottsfall så är det alltså ingen skillnad i hur stor andel som angivit fängelse när gärningspersonen beskrivits som icke tidigare dömd respektive tidigare dömd (tabell 1). I tabell 2 redovisas medianlängden¹⁰ för de fängelsestraff som angivits. Medianen på de utdömda fängelsestraffen är konsekvent något högre när gärningspersonen beskrivits som tidigare dömd. Det rör sig dock om små skillnader, en till två månader. Skillnaden är något större i fallet med narkotikasmuggling. I det fallet är medianstraffet fem månader längre för den tidigare dömda än för den icke tidigare dömda.

Tabell 2. Antal fängelsemånader (median) som angivits för en icke tidigare dömd gärningsperson (Deb) respektive en tidigare dömd gärningsperson (Rec). Samt inom vilket tidsintervall/svarsalternativ som medianen finns

	Relationsvåld		Rån		Gatuvåld		Våldtäkt		Narkotikasmuggling	
	Deb n= 268	Rec n= 341	Deb n= 361	Rec n= 394	Deb n= 284	Rec n= 323	Deb n= 204	Rec n= 611	Deb n= 398	Rec n= 406
Antal fängelsemånader (median)	9	10	27	29	18	19	28	30	26	31
Tidsintervall/svarkategori där medianen finns (antal fängelsemånader)	6-11	6-11	24-35	24-35	12-23	12-23	24-35	24-35	24-35	24-35

I tabell 2 redovisas även inom vilket tidsintervall/svarsalternativ (se avsnittet »Enkätens utformning«) som medianlängden ligger. I samtliga fall ligger medianlängderna inom samma svarsalternativ. Fördelningen av vilka svarsalternativ som deltagarna angivit skiljer sig alltså inte åt på något tydligt sätt beroende på om gärningspersonen beskrivits som tidigare dömd eller ej.

Anger deltagarna fler påföljder när gärningspersonen dömts tidigare?

Hittills har endast deltagarnas benägenhet att ange fängelse framför en icke frihetsberövande påföljd, och längden på dessa fängelsestraff beskrivits. Det är dock tänkbart att det finns andra sätt att döma ut strängare straff på än att »bara« förlänga fängelsestraffet. Det är till exempel tänkbart att deltagarna i högre grad har utnyttjat möjligheten att kombinera två påföljdstyper (se avsnittet »Enkätens utformning«) när gärningspersonen beskrivits som tidigare dömd.

Analysen visar dock att oavsett om gärningspersonen har beskrivits som tidigare dömd eller ej, så har majoriteten (mellan 50 och 90 procent beroende på brottsfall) valt att kombinera två påföljdstyper (ej i tabell). Det framträder alltså inga skillnader i benägenheten att döma ut fler påföljder beroende på hur gärningspersonen beskrivits.

Anger deltagarna andra alternativ till fängelse när gärningspersonen dömts tidigare?

De påföljder som deltagarna vanligtvis har kombinerat med fängelse är behandling av gärningspersonen och ekonomisk kompensation till brottsoffret. Det finns inga (statistisk signifikanta) skillnader i hur stor andel som kombinerat fängelsestraffet med behandling respektive med ekonomisk kompensation.

När det gäller vilka typer av påföljder som angivits *istället* för fängelse så kan dock ett par skillnader noteras (tabell 3). I fallet med våldtäkt angav en större andel behandling av gärningspersonen när denna beskrivits som tidigare dömd än icke tidigare dömd (43 respektive 18 procent). Enligt tabell 1 fanns det inga skillnader i andelen som angav fängelse i fallet med våldtäkt. Det ska dock påpekas att i fallet med våldtäkt är det bara 40 personer totalt som helt valt bort fängelse som påföljd. När jämförelser görs inom denna grupp så kan små antalsvariationer generera stora andelsskillnader.

I fallet med relationsvåld är andelen som angivit villkorlig dom/skyddstillsyn lägre när gärningspersonen beskrivits som tidigare dömd än när gärningspersonen beskrivits som icke tidigare dömd (31 respektive 51 procent) (tabell 3).

I övriga fall är alltså andelsskillnaderna små och statistiskt icke signifikanta. Inte heller riktningen på skillnaderna går åt samma håll. I fallet med gatuvåld är

det exempelvis en större andel som anger behandling när gärningspersonen beskrivits som icke tidigare dömd, medan det i rånfallet, liksom i fallet med våldtäkt, är en större andel som anger behandling när gärningspersonen beskrivs som tidigare dömd.

*Tabell 3. Fördelning (andelar i procent) av de icke frihetsberövande påföljder som angivits istället för fängelse, * uppdelat på om gärningspersonen beskrivits som icke tidigare dömd (Deb) eller som tidigare döms (Rec).*

	Relationsvåld		Rån		Våldtäkt		Gatuvåld		Narkotika-smuggling	
	Deb (n=190)	Rec (n=145)	Deb (n=104)	Rec (n=84)	Deb (n=40)	Rec (n=98)	Deb (n=167)	Rec (n=132)	Deb (n=106)	Rec (n=88)
Villk.dom/ skyddstill.	51 ¹	31 ²	34	25	48	35	28	39	50	36
Samhälls-tjänst	14	17	25	24	20	8	27	18	32	42
Behandl. av gärnings- personen	34	46	59	71	18 ³	43 ⁴	58	49	54	53
Ekonomisk komp. till brottsoffret	38	39	36	36	48	59	54	54	1	1
Böter	11	17	5	7	15	10	3	14	12	10
Medling	13	10	6	5	10	4	4	5	2	0

* Andelarna summerar till över hundra procent eftersom påföljderna ofta kombinerats med varandra.

1. Mellan 44 och 58 procent med ett 95-procentigt konfidensintervall.
2. Mellan 24 och 39 procent med ett 95-procentigt konfidensintervall.
3. Mellan 9 och 32 procent med ett 95-procentigt konfidensintervall.
4. Mellan 34 och 53 procent med ett 95-procentigt konfidensintervall.

På det hela taget är skillnaderna i deltagarnas bedömningar av vad som utgör lämpliga påföljder mycket små. Riktningen av de skillnader som finns, när det gäller andelen som angivit ett fängelsestraff och längden på fängelsestraffen, är dock konsekvent. En större andel anger fängelse när gärningspersonen beskrivs som tidigare dömd (tabell 1). Och de fängelsestraff som anges för den tidigare dömda gärningspersonen är en eller ett par månader längre (tabell 2).

När det gäller de svarandes val av alternativa påföljder så är andelsskillnaderna generellt större än i jämförelserna av fängelsestraff. Grupperna som jämförs är dock mycket små varför små antalsskillnader också ger stora andelsskillnader. De

skillnader som finns i deltagarnas val av alternativa påföljder åt olika håll för olika brottstyper, det finns alltså inte samma systematik när det gäller dessa påföljder som när det gäller fängelsestraff (tabell 3).

Så, om det finns ett tydligt stöd hos allmänheten för att det ska dömas ut strängare straff, eller på något systematiskt sätt annorlunda straff, för en tidigare dömd gärningsperson än för en icke tidigare dömd, så är det inget som fångas upp på något övertygande sätt i denna studie.

Diskussion

I inledningen till denna artikel beskrivs att principen om återfallsstraff, där strängare straff döms ut för brott som begåtts av en tidigare dömd person än av en icke tidigare dömd, motiveras och rättfärdigas på olika sätt genom hänvisningar till det allmänna rättsväsendet. Det påtalas också att det empiriska underlaget för att kunna göra antaganden om allmänhetens inställning till återfallsstraff är litet. Problemet med detta är att hänvisningar till det allmänna rättsmedvetandet därför riskerar att uppfattas som mer eller mindre tagna ur luften (se citatet från Tamburini 2010). Det är här denna studie kommer in. Föreliggande studie utgör alltså ett bidrag till det hittills begränsade empiriska underlag som hänvisningar till ett allmänt rättsmedvetande i frågan om återfallsstraff kan baseras på.

De tidigare svenska studier som har gjorts av allmänhetens inställning till återfallsstraff har lett fram till skilda slutsatser. Bondeson (1976) menar att stödet för återfallsstraff inte är lika starkt som vanligtvis framhålls. Axberger (1996) drar tvärtom slutsatsen att det finns ett gediget stöd för återfallsstraff hos allmänheten. Åt vilket håll pekar då resultaten i föreliggande studie? Vid första anblick skulle svaret bli, ingetdera.

Faktum är dock att skillnaderna i Axbergers studier (1996) också var små. Eftersom riktningen på skillnaderna var konsekvent valde dock Axberger att tolka det som att det *fanns* ett stöd för strängare återfallsstraff bland allmänheten. Också i föreliggande studie är riktningen på skillnaderna konsekvent (tabell 1 och 2). Det skulle alltså kunna föranleda en liknande tolkning och slutsats som den Axberger drog, nämligen att studien ger stöd åt att allmänheten förespråkar något strängare straff (i betydelsen längre fängelsestraff) för tidigare dömda gärningspersoner.

Bondesons och Axbergers undersökningar genomfördes för 40 respektive 20 år sedan och med helt andra metoder än i denna studie. I de äldre studierna fick deltagarna ta ställning till redan föreslagna påföljder och de har alltså haft mindre utrymme att göra egna bedömningar av vad som är lämpligt att döma ut. Det kan

alltså ifrågasättas i vilken mån dessa studier kan jämföras med föreliggande studie.

Roberts et al. (2009) har däremot använt en liknande metod som i den här studien. Där fick deltagarna själva ange vilken påföljd som borde dömas ut i ett konkret misshandelsfall. Resultaten i deras studie pekar dock också den på att det finns stöd hos allmänheten för att döma ut strängare straff när gärningspersonen dömts tidigare. Elva procent av deltagarna i Roberts' et al. studie angav ett fängelsestraff när gärningspersonen beskrivits som icke tidigare dömd. När gärningspersonen beskrevs som dömd två gånger tidigare¹¹ så angav 65 procent ett fängelsestraff, en skillnad på 54 procentenheter. Fängelsestraffen för den icke tidigare dömda personen låg på sex månader i snitt och för gärningspersonen som dömts två gånger tidigare på 12 månader.

I föreliggande svenska studie var det mellan 59 och 84 procent (beroende på brottstyp) som angav fängelse när gärningspersonen beskrevs som *icke* tidigare dömd (tabell 1). Det fanns alltså inte lika stort utrymme »uppåt« för deltagarna att ange fängelse i mycket högre grad för en tidigare dömd gärningsperson än för en icke tidigare dömd. I fallen med relationsmisshandel och gatumisshandel fanns det en skillnad i hur stor andel som angett ett fängelsestraff. För dessa brott har deltagarna också angivit fängelse i lägst grad, och det finns därmed mer »utrymme uppåt«. När det gäller längden på de utdömda fängelsestraffen är det dock svårare att förklara frånvaron av tydliga skillnader motsvarande de som Roberts et al. (2009) fann.

Medianlängden på de fängelsestraff som deltagarna angett, oavsett hur gärningspersonen beskrivits, är kortare, eller lika långa, som de fängelsestraff som skulle ha dömts ut av en domstol för motsvarande brott.¹² Inte heller medianlängden på de fängelsestraff som deltagarna angivit för de tidigare dömda gärningspersonerna når därför långt över dem som en domstol skulle döma ut. Utifrån den empiri som finns så är alltså utrymmet för att döma ut mycket strängare straff för en tidigare dömd begränsat. Föreliggande studie antyder i likhet med Durling (2005) att skillnaderna mellan »vanliga« straff och återfallsstraff bör vara små om dömandet ska vara i samklang med allmänhetens inställning.

Huruvida deltagarna överhuvudtaget tagit hänsyn till informationen om gärningspersonens tidigare domar i sina bedömningar går inte att säga någonting om. Dessutom har fler faktorer än gärningspersonens tidigare domar varierats i enkäterna. Till exempel så har förekomst av missbruk, uppväxt- och levnadsvillkor också varierats. Det kan vara så att dessa variationer har spelat större roll för deltagarna i valet av påföljd än informationen om de tidigare domarna. Detta skulle i så fall kunna bidra till att resultaten i denna studie inte pekar på ett lika

tydligt stöd för återfallsstraff som resultaten i Roberts' et al. studie (2009). Om dessa andra variationer har tagit udden av den effekt som tidigare domar har på valet av påföljd så antyder det att tidigare domar inte är den enda faktorn, och kanske inte heller den viktigaste, som påverkar valet av påföljd.

I gruppdiskussioner om straff har det framkommit att valet av vad som är en lämplig påföljd påverkas av uppfattningen om vad syftet med straffet är. En viss påföljd blir relevant att döma ut om den anses kunna uppfylla detta syfte i det konkreta fallet (Jerre 2014b). Enligt deltagarna i dessa gruppdiskussioner är ett straff tillräckligt först om det utgörs av både straffande (ett markerande av gärningens klandervärde) och resocialiserande (ett förhindrande av gärningspersonens återfall i brott) åtgärder – i rätt balans. Fängelse var den påföljd som uppfattades uppfylla det straffande syftet effektivast, däremot var det alternativa påföljder och åtgärder som uppfattades kunna underlätta gärningspersonens resocialisering. Vad som är rätt balans och med vilka typer av påföljder denna balans bäst uppfylls, berodde enligt deltagarna på vem som skulle straffas och för vad.

I föreliggande studie var skillnaderna större, om än inte lika konsekventa, när det gällde de alternativa påföljderna (tabell 3) än när det gällde fängelsestraffen (tabell 1 och 2). Detta skulle kunna tolkas som att gärningens klandervärde uppfattas som relativt konstant oberoende av gärningspersonens tidigare domar. Däremot varierar behovet av resocialiserande åtgärder beroende på om gärningspersonen dömts tidigare eller ej.

I fallet med våldtäkt i föreliggande studie gjordes inga skillnader i mängden fängelse som dömdes ut beroende på om gärningspersonen beskrivits som tidigare dömd eller ej (tabell 1). Däremot var det en större andel som angav att påföljden bör omfatta behandling av gärningspersonen när denna beskrivits som tidigare dömd (tabell 3). I fallet med gatuvåld däremot var det däremot en större andel som angav fängelse när gärningspersonen beskrevs som tidigare dömd (tabell 1), men det framkom inga stora skillnader i vilka andra typer av påföljder som borde dömas ut (tabell 3). Detta skulle kunna tolkas som att det finns ett visst stöd för att påföljden bör anpassas efter det faktum att gärningspersonen dömts tidigare. Hur påföljden bör anpassas beror dock på avväganden som sträcker sig förbi ett beaktande av bara den tidigare domen.

Föreliggande studie har bidragit till att utöka det empiriska underlag på vilket hänvisningar till ett allmänt rättsmedvetande i frågan om återfallsstraff kan baseras. Frågan framstår dock som allt för komplex för att kunna fångas upp med endast en jämförelse av vilka påföljder som bör dömas ut. För att få en förståelse för hur allmänheten anser att påföljden bör anpassas till det faktum att gärnings-

personen dömts tidigare, bör en studie som denna kompletteras med frågor om *varför* vissa påföljder anses mer lämpliga än andra i olika fall.

Allmänhetens inställning till återfallsstraff är alltså mer nyanserad än att den kan sammanfattas i ett enkelt »för« eller »emot«. Därför bör inte heller en politisk debatt om återfallsstraffets vara eller inte vara endast handla om ett »för« eller »emot« utan också omfattas av ett resonemang om *varför* en viss påföljdsprincip är mer rimlig än en annan. I den allmänna debatten har frågan om varför (indirekt) besvarats med olika hänvisningar till vikten av stödet från det allmänna rättsmedvetandet. För att kunna ge ett någorlunda välinformerat stöd (vilket bör vara mer värt än ett mindre informerat stöd) för de förslag som läggs och de beslut som tas på kriminal- och straffrättspolitikens område måste dock allmänheten också ges en möjlighet att forma en informerad inställning i frågan. När det sedan är dags att ta reda på vilka inställningar som ryms inom det allmänna rättsmedvetandet, bör detta göras på ett sådant sätt att allmänheten får utrymme att ge uttryck för dessa inställningar på ett meningsfullt sätt.

Noter

1. Artikeln har skrivits med ekonomiskt stöd från Ulla V. Bondesons stiftelse.
2. Fil.dr. i kriminologi från Stockholms Universitet. Verksam på Brottsförebyggande rådet i Stockholm.
3. Som exempel kan nämnas den frågeundersökning som beställdes av Moderaterna för att undersöka »Vad är din allmänna uppfattning om straffen för våldsbrott«. Av de 1008 deltagarna svarade 70 procent »För låga«. Detta hänvisades senare till av den dåvarande justitieministern, som ett belägg för att den drivna kriminalpolitiken låg i linje med vad folk tycker (Sydsvenska Dagbladet 2010-07-05).
4. I artikeln där undersökningen redovisas beskrivs att det ursprungliga urvalet bestod av 400 män och kvinnor, men att bortfallet blev stort. Hur stort bortfallet var anges inte.
5. Svarsfrekvensen blev också låg i de övriga fyra länderna i projektet (Balvig et al. 2015). En möjlig förklaring till den generellt låga svarsfrekvensen är att enkäterna i sin utformning innehåller mycket text att förhålla sig till (se vidare Jerre & Tham 2010).
6. För en mer ingående beskrivning av enkäterna hänvisas till Jerre & Tham (2010).
7. Gärningspersonen i det sjätte fallet, om förskingring, beskrivs inte som tidigare dömd i någon av enkätvarianterna. I hälften av enkäterna beskrivs det att gärningspersonens arbetsgivare tidigare reagerat på några märkliga transaktioner och då givit personen en varning. På grund av denna skillnad exkluderades detta brottsfall från analysen.
8. Ytterligare faktorer som har varierats i enkäterna är förekomst av missbruk av alkohol eller andra substanser samt uppväxtförhållanden. I några av fallen har också kön varierats samt namnet på gärningspersonen så att det i hälften av fallen är ett norddisklingande namn och i hälften ett utomeuropeiskt. Dessa faktorer kommer dock inte kontrolleras för i denna studie.

9. Mellan 88-94 procent när gärningspersonen beskrivits som tidigare dömd för sexuellt ofredande och 88-94 procent när gärningspersonen beskrivits som icke tidigare dömd, med 90 procentigt konfidensintervall.
10. Interpolerad median enligt formeln: $L+W*((n*0,5-CFB)/f)$; L=det lägsta värdet i det intervall där medianen ligger, CFB=den kumulativa frekvensen fram till det intervall där medianen ligger, W=intervallvidden i det intervall där medianen finns, f=antal observationer i det intervall där medianen finns (Xiao 2006).
11. Gärningspersonen beskrevs antingen som icke tidigare dömd, som dömd två gånger tidigare eller som dömd tre gånger tidigare.
12. Vad påföljden skulle bli i en domstol för de brott som beskrivs i vinjetterna har bedömts av nio tingsrättsdomare, detta redogörs för närmare i Jerre & Tham (2010).

Referenser

- Andersson, R. (2002). *Kriminalpolitikens väsen*. Akademisk avhandling. Stockholm: Kriminologiska Institutionen, Stockholms universitet.
- Aspelin, E. & Lundqvist, A. (1987). *Synpunkter på återfallets betydelse i straffsystemet*. Det nordiska juristmötet, Helsingfors 19-21 augusti 1987. Hämtat från: http://jura.ku.dk/njm/31/31_06.pdf/
- Axberger (1996). Det allmänna rättsmedvetandet. Brå-rapport 1996:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Balvig F (2010). *Danskernes retsfølelse og retsfornuft – et forspil*. Köpenhamn: Det juridiske fakultet, Københavns universitet. Hämtat från: http://www.nsfk.org/Portals/0/Archive/Retsbevidsthed_rapport_Danmark_17_august_2010.pdf.
- Balvig, F., Gunnlaugsson, H., Jerre, K., Olaussen, L.-P. & Tham, H. (2010). Den nordiske retsbevidsthedsundersøgelse. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 3, 232-250.
- Balvig, F., Gunnlaugsson, H., Jerre, K., Tham, H. & Kinnunen, A. (2015). The public sense of justice in Scandinavia. A study of attitudes towards punishments in five countries. *European Journal of Criminology*, 12, 342-361.
- Bondeson, U. (1976). Allmänhetens inställning till prognostänkande och straffskärpning. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, Årgång 64. Nr 3-4.
- Durkheim, E. (1893/1933). *The division of labour in society*. New York: The Free Press.
- Durling, C.S. (2005). *Tidigare brottslighet. Om rättsverkningar av återfall i brott*. Akademisk avhandling. Stockholm: Juridiska institutionen, Stockholms universitet.
- Finkel, N.J., Maloney, S.T., Valbuena, M.Z. & Groscup, J. (1996). Recidivism, proportionalism, and individualized punishment. *American Behavioral Scientist*, 39, 474-487.
- Gunnlaugsson H (2010) Eru dómstólar mildari en almenningur. *Timarit lögfræðingna* 60(3): 267-276.
- Jacobson, J., Kirby, A. & Hough, M. (2011). *Public attitudes to the sentencing of drug offences*. Sentencing Council Research Series 01/11. London: sentencing Council for England and Wales. Hämtat från: <http://www.icpr.org.uk/media/4668/Sentencing%20Council%20drugs%20report.pdf>
- Jareborg, N. & Zila, J. (2007). *Straffrättens påföljdlära*. Norstedts juridik AB.
- Jerre, K. (2013a). Public opinion on appropriate sentences – which public, which opinion? *European Journal on Criminal Policy and Research*, 19(1), 31-34.

- Jerre, K. & Tham, H. (2010). *Svenskarnas syn på straff*. Rapport 2010:1, Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Jerre, K. (2013). *The public's sense of justice in Sweden – a smorgasbord of opinions*. Akademisk avhandling. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Jerre, K. (2014a). More sanctions – less prison? A research note on the severity of sanctions proposed by survey participants and how it is affected by the option to combine a prison term with other sanctions. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 20(1), 121-136.
- Jerre, K. (2014b). Contradictory expectations on society's reaction to crime. A qualitative study of how people view the objectives of society's reactions to crime and how these objectives can be fulfilled. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 14(2), 98-114.
- Klein, R.J., Newman, I., Weis, D.M. & Ronald, F. (1983). The continuum of criminal offenses instrument: Further development and modification of Sellin and Wolfgang's Original Criminal Index. *Journal of Offender Counseling, Services and Rehabilitation*, 7, 33-35.
- Olausson, L.P. (2013) *Hva synes folk om straffnivået? En empirisk undersøkelse*. Oslo: Novus forlag.
- Prop. (1984/85). Regeringens budgetproposition 1984/85:100, bilaga 4.
- Prop. (1985/86). Regeringens budgetproposition 1985/86:100, bilaga 4.
- Prop. 1987/88:120. *Ändring i brottsbalken mm. (straffmätning och påföljdsval m.m)*.
- Prop. 2014/15:1. *Budgetpropositionen för 2015*.
- Roberts, J. & Hough, M. (2011). Custody or community? Exploring the boundaries of public punitiveness in England and Wales. *Criminology and Criminal Justice*, 11(2), 181-197.
- Roberts, J. (1996). Public opinion, criminal record, and the sentencing process. *American Behavioral Scientist*, 39(4), 488-499.
- Roberts, J. (2008a). *Punishing Persistent Offenders: Community and Offender Perspectives*. Oxford: Oxford University Press.
- Roberts, J. (2008b). Punishing persistence. Explaining the enduring appeal of the recidivist sentencing premium. *British Journal of Criminology*, 48, 468-481.
- Roberts, J.V., Hough, M., Jacobson, J. & Moon, N. (2009). Public attitudes to sentencing purposes and sentencing factors: An empirical analysis. *Criminal Law Review* November, 771-782.
- SOU (2013:7). Skärpningar i vapenlagstiftningen. Statens offentliga utredningar. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1986:14. *Påföljd för brott om straffskalor, påföljdsval, straffmätning och villkorlig frigivning mm*. Statens offentliga utredningar. Stockholm: Gotab.
- SOU 2008:85, *Straff i proportion till brottets allvar*. Statens offentliga utredningar. Stockholm: Fritzes.
- Spiranovic, C.A., Roberts, L.D., Indermaur, D., Warner, K., Gelb, K. & Mackenzie, G. (2012). Public preferences for sentencing purposes: What difference does offender age, criminal history and offence type make? *Criminology and Criminal Justice*, 12(3), 289-306.
- Tamburrini, C. (2010). *Hårdare straff för återfall? En granskning av den etiska argumentationen*. Projektnummer 2007:13. Kriminalvården, utvecklingsenheten, Norrköping. Hämtat

från: <http://www.kriminalvarden.se/globalassets/publikationer/forskningsrapporter/hardare-straff-for-aterfall.pdf>.

Victor, D. (1981). Rättsmedvetandet och straffvärde. Det 29:e nordiska juristmötet, Stockholm den 19-21 augusti 1981.

Xiao, B. (2006). The use of interpolated median in institutional research. Paper presented at the Association for International Research Annual Forum, Chicago, IL, 14-18 May 2006. Hämtat från: <https://ocair.tidyclub.com/system/contents/4239/original/UseIM.pdf>.